

УДК 159.9:351.74

**Я. Г. БОНДАРЕНКО,**

кандидат психологічних наук,  
професор кафедри тактико-спеціальної підготовки  
факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки  
та кримінальної міліції у справах дітей  
Харківського національного університету внутрішніх справ;

**М. О. КОТЕЛЮХ,**

кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки  
факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки  
та кримінальної міліції у справах дітей  
Харківського національного університету внутрішніх справ;

**О. В. ПЕТЛЕНКО,**

кандидат психологічних наук, доцент,  
доцент кафедри психології та педагогіки факультету  
факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки  
та кримінальної міліції у справах дітей  
Харківського національного університету внутрішніх справ

## ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Розглянуто питання формування стану готовності працівників органів внутрішніх справ до екстремальних умов професійної діяльності. Проаналізовано дослідження в галузі вивчення понять психологічної готовності, стійкості працівників ОВС. Наведено програму з формування психологічної стійкості працівників ОВС, запропоновано засоби моделювання під час різних занять конкретних ситуацій психологічно напруженої обстановки, наближених до реальних умов.

**Ключові слова:** працівник ОВС, психологічна готовність, екстремальна ситуація, психо-профілактика, психологічна стійкість.

Bondarenko, Y.H., Koteliukh, M.O. and Petlenko, O.V. (2015), "Formation of psychological readiness of police officers to act in emergencies" ["Formuvannya psykhoholichnoi hotovnosti pratsivnykiv OVS do dii v ekstremalnykh umovakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 91–96.

**Постановка проблеми.** На сьогодні актуальним у системі Міністерства внутрішніх справ, зокрема в навчальних закладах відповідного профілю, є питання формування і розвитку психологічної готовності працівників ОВС до успішного здійснення їх професійної діяльності в особливих і екстремальних умовах. Психологічна готовність працівників ОВС не обмежується мотивацією особистості міліціонера чи його емоційним станом, вона включає в себе комплекс компонентів, а саме: загальну психологічну культуру; професійно розвинені психологічні якості; спеціальні психологічні знання та вміння; професійнопсихологічну усталеність. Проте саме на роботу з емоційною складовою психологічної готовності варто теж звернути увагу в цьому випадку, оскільки вона відіграє важливу роль під час несення служби в екстремальних ситуаціях. Адже якою б адекватною не була мотивація та високою фізична підготовка працівника ОВС, якщо в ситуації стресу він не зможе впоратись зі своїми емоці-

ями, заспокоїтись, в нього немає навичок оптимізації психічного стану під час виникнення напруги, навряд чи він зможе професійно виконати свої службові обов'язки.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Проблеми професійної діяльності, яка здійснюється в особливих і екстремальних умовах, є предметом пильної уваги авіаційної психології (С. Г. Геллерштейн, Л. П. Гримак, П. А. Корчемний, В. Л. Марищук, Н. І. Наєнко, К. К. Платонов), космічної психології (Г. Т. Береговий, Ф. Д. Горбов, В. І. Лебедев, В. І. М'ясников, Л. С. Хачатурянц), морської психології (Б. В. Блінов, В. А. Бодров, Г. А. Броневицький, Ю. П. Зуев, А. М. Столяренко), військової психології (В. М. Ахутін, Б. Ф. Ломов, В. А. Пухов), а також психології праці, спорту, соціальної та інженерної психології.

Проблеми діяльності в особливих і екстремальних умовах досить активно досліджуються у рамках психологічної науки. Основні зусилля дослідників спрямовані на розробку

методів усунення наслідків екстремального впливу (О. І. Жданов, Л. Б. Забелова, Г. І. Марасанов, М. Ф. Сікач, О. В. Тімченко, Ю. В. Чуфаровський та інші).

Починаючи з 60-х років ХХ століття ця проблема входить у коло завдань, розв'язуваних вітчизняною психологією. У психологічному словнику готовність до дії визначається як «стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечує ефективне виконання певних дій». Конкретний стан готовності до дії визначається сполученням факторів, які характеризують різні рівні готовності: фізичну підготовленість, необхідну нейродинамічну забезпеченість дії, психологічні умови. Залежно від умов виконання головною може стати одна із цих сторін готовності до діяльності [1–3].

Різні автори по-різному визначають і співвідносять категорії «готовність», «мобілізованість», «лаштованість», «стійкість» тощо. За кордонні дослідники у структурному плані в установці виділяють три компоненти: афекти (емоції), когнітивні утворення (переконання, думки), поведінкові акти (реакції, навички). Установка ними трактується як тричленна структура з емоційною, інтелектуальною та поведінковою підструктурами, певна активність людини в навколишній обстановці. Ця активність проявляється у вигляді таких відносин: 1) суспільних – ворожнеча, співробітництво, конформізм; 2) групових – відношення до осіб, об'єднаних за професійною, расовою, релігійною ознаками; 3) особистих – ставлення до членів родини, друзів, знайомих, недругів.

Готовність не виникає поза установками, якщо їх розуміти як налагодження, настроювання суб'єкта на майбутню діяльність. Але готовність включає не тільки різного роду усвідомлені й неусвідомлені установки на певні форми реагування, але й моделі ймовірного поведіння, певні оптимальні способи діяльності, оцінку своїх можливостей у їхньому співвідношенні з майбутніми труднощами і необхідністю досягнення певного результату.

Цікавим є підхід, в якому визначаються такі компоненти психологічної готовності: відображуючий – високий професійний розвиток пізнавальних і стійких якостей особистості, що забезпечує стійке реагування працівника на всі впливи навколишнього середовища з урахуванням майбутньої діяльності; спонукальний (центральний) – система мотивів із їхньою взаємозалежністю й супідрядністю; виконавчий – міцні і високорозвинені розумові й сенсорні

здібності; регулюючий – вольові якості особистості, емоційна стійкість, здатність довільно знижувати негативний вплив шкідливих факторів, управляти своєю поведінкою у стані напруженості.

Відзначається, що стан готовності забезпечує перехід до виконання нового завдання або до виконання завдання в умовах, що змінилися [2]. Звідси видно, що сформована готовність дозволяє адекватно реагувати на зміну зовнішніх умов, забезпечуючи взаємозв'язок внутрішнього стану індивіда із зовнішніми цілями діяльності. Стверджується потенційно «багатоцільовий» характер цього стану і необхідність його розгляду як «системи багатьох готовностей». Отже, слід зауважити, що готовність до професійної діяльності розглядається як стан, що передує певній діяльності; це стан, у якому концентруються можливості людини, які досягають вищого ступеня; він проявляється перед, під час виконання і під час завершення службового завдання; стан готовності до професійної діяльності має різні рівні й компонентну структуру; прояв готовності залежить від особливостей особистості й умов діяльності. Стан готовності має складну динамічну структуру, що включає сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, пізнавальних, операціональних сторін, процесів, властивостей, утворень, станів психіки людини в їхньому співвідношенні із зовнішніми ситуаційними умовами і майбутніми завданнями.

Однак у проаналізованих дослідженнях не розглядаються сутність і структура готовності до діяльності працівників органів внутрішніх справ, виходячи зі специфіки їхніх функціональних обов'язків, пов'язаних із боротьбою зі злочинами терористичного характеру. Поки що відсутні визначення змісту і показників, що характеризують готовність співробітників до професійної діяльності з припинення злочинів терористичного характеру. У виконаних дослідженнях недостатньо повно відбиті особливості формування, розвитку й реалізації готовності у важких ситуаціях службової діяльності. Таким чином, ми ставимо за мету узагальнити отримані дані та співвіднести їх зі специфічними особливостями діяльності працівників ОВС в екстремальних умовах.

**Виклад основного матеріалу.** Стан готовності вирішальною мірою обумовлюється стійкими психічними особливостями, властивими певній людині. На стан психологічної готовності впливають і ті конкретні умови, в яких здійснюється діяльність.

До числа об'єктивних та суб'єктивних факторів, що обумовлюють психологічну готовність, варто віднести: зміст завдань, їхні труднощі, новизну, творчий характер; умови діяльності, приклад поведінки оточуючих; особливості стимулювання дій і результатів; мотивацію, прагнення до досягнення того або іншого результату; оцінку ймовірності його досягнення; самооцінку власної готовності; попередній нервово-психічний стан; стан здоров'я і фізичне самопочуття; особистий досвід мобілізації сил на виконання завдань підвищеної складності; уміння контролювати й регулювати рівень свого стану готовності; уміння сомоналаштуватися, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності.

Динамічну структуру стану психологічної готовності до складних видів діяльності утворюють такі взаємозалежні елементи: 1) усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або поставленого завдання іншими людьми; 2) усвідомлення цілей, досягнення яких приведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання; 3) осмислення й оцінка умов, у яких будуть протікати майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з виконанням подібних завдань і вимог; 4) визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш ймовірних і допоміжних способів виконання завдань або вимог; 5) прогнозування рівня розвитку інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і волевових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату; 6) мобілізація сил відповідно до умов і завдань, самонавіювання в досягненні мети [2].

У підсумку фахівець налаштовується на певну поведінку, на здійснення дій, необхідних для досягнення поставленої мети; готує, якщо необхідно, матеріальну базу для виконання завдання, а якщо умови досягнення мети залежать якоюсь мірою від нього – створює ці умови, а також виконує підготовчі дії, поповнює недолік інформації, проходить вправи, тренування, малює схеми можливого розгортання подій тощо; з початком практичних дій уважно стежить за зміною обставин, оцінює адекватність своїх дій, модель яких він побудував заздалегідь, прагне використовувати оптимальні умови й засоби, що ведуть до досягнення мети, свідомо управляє собою.

Отже, стан психологічної готовності має складну структуру, є вираженням сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і волевових сторін психіки людини в їхньому

співвідношенні із зовнішніми умовами та майбутніми завданнями.

Аналізуючи роботи з питань підвищення психологічної стійкості як одного з основних компонентів готовності до професійної діяльності, можна виділити такі важливі в теоретичному та практичному плані положення. По-перше, для ефективної діяльності людини в екстремальних умовах, дійсно найбільш характерних для професійної діяльності працівника ОВС, необхідно розвивати волю, яка має забезпечити високий рівень психологічної готовності в цих умовах. Це знайшло своє відбиття у проблемі волевої підготовки, розробку якої наведено в наукових працях А. Ц. Пуні [4]. Він виділяє у структурі волі як обов'язкові компоненти інтелектуальну активність, високі моральні почуття й уміння долати перешкоди, які утворюють динамічну систему, обумовлену насамперед типовими, відносно стійкими умовами діяльності в кожному конкретному виді службової діяльності.

Розглядаючи роль напружених ситуацій в особливих умовах професійної діяльності необхідно зазначити, що:

- вплив деяких екстремальних факторів характерний для етапу підготовки й початку виконання завдання, інші впливають протягом усього процесу виконання завдання, треті – на етапі після завершення виконання завдання, і, нарешті, є фактори, що впливають постійно;
- у кожний конкретний момент часу чинять вплив, як правило, декілька факторів одночасно;
- для деяких факторів характерна не стільки їхня наявність, скільки кількісна величина (інтенсивність впливу).

Таким чином, розглядаючи типи й сутнісні характеристики напружених ситуацій і супутніх психічних станів у діяльності працівників органів внутрішніх справ, можна виділити такі особливості:

- виникнення напружених ситуацій нерозривно пов'язане зі станом нервово-психічної напруженості, що, у свою чергу, є похідним від таких психічних станів, як тривожність, страх, паніка, збудження, невизначеність;
- особливе місце в успішності виходу з напруженої ситуації займає така характеристика суб'єкта професійної діяльності, як рівень нервово-психічної стійкості, ступінь його готовності до діяльності, рівень професіоналізму;
- напружена ситуація ускладнює особливі умови професійної діяльності, переміщаючи їх до межі з екстремальними, хоча саме визначення класу умов діяльності є значною мірою суб'єктивним;

– негативні психічні стани суб'єкта діяльності, що викликані напруженими ситуаціями, є здебільшого оборотними. При цьому деякі впливи напружених ситуацій розглядаються як стресогенні фактори, що здатні викликати прикордонні психічні розлади типу посттравматичних стресових розладів.

Отже, проведення психопрофілактичної роботи із працівниками ОВС перед несенням служби в екстремальних умовах допоможе розвитку їх психологічної стійкості, навчить працівників ОВС керувати своїм емоційним ста-

ном і контролювати зовнішні прояви емоцій. Тому для вирішення проблеми психологічної готовності працівників ОВС до виконання службових обов'язків в екстремальних умовах ми пропонуємо таку програму. Її мета полягає у формуванні психологічної готовності працівників до участі в екстремальних ситуаціях; у спонуканні особистості працівників ОВС до пошуку внутрішніх ресурсів. Форма роботи: індивідуальна або групова.

Наведемо приблизний план проведення цієї програми (див. табл. 1).

Таблиця 1

### Структура програми щодо формування психологічної стійкості працівників ОВС

Етап	Назва	Методики та форми роботи	К-ть годин
I	Діагностичний	– Методика «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптація Є. Ф. Бажина, С. О. Голинкіної, О. М. Еткінда) – дозволяє вивчити внутрішню спрямованість особистості, здатність усвідомлювати та брати на себе відповідальність за прийняття рішень і виконані дії; – «Дослідження тривожності» (автор Ч. Д. Спілберг; адаптований варіант Ю. Л. Ханіна) – для вивчення особливостей емоційно-вольової сфери особистості; – набір карток «ОН» (діагностика емоційних станів та мотивації до участі); – колірний тест стосунків (КТС) Є. Ф. Бажина, О. М. Еткінда – діагностика як свідомого, так і частково неусвідомленого рівня відносин людини; – психогіометричний тест С. Делінгер (адаптація О. О. Олексієвої, Л. О. Громової) – для визначення типу особистості, вивчення її індивідуально-психологічних особливостей, які можуть проявлятися в типових для людини ситуаціях	1
II	Розвивальний (корекційний)	Індивідуальна або групова форма роботи з використанням арт-терапевтичних, релаксаційних та НЛП-технік, а також аутогенного тренування	4
III	Робота за наслідками (оцінка ефективності)	Консультація (дослідження проблеми, опанування емоцій, визначення можливих рішень, підтримка)	1

Також ми пропонуємо засоби моделювання під час різних занять конкретних ситуацій психологічно напруженої обстановки, наближених до реальних умов: ознайомлення з фотографіями різних ситуацій, місць подій, постраждалих тощо; прослуховування фонограм із записом звуків, які можуть здійснити несподіваний і психогенний вплив; перегляд кінофільмів, кінокадрів, які документально відтворюють елементи екстремальних ситуа-

цій; імітацію різних факторів екстремальних ситуацій за допомогою спеціальних засобів (муляжів, трупів, неприємних запахів, макетів місць подій тощо); проведення занять у відповідних тимчасових і погодних умовах.

Такі елементи, як небезпека, ризик, відповідальність, які входять у процес психологічної підготовки, розвивають у працівників ОВС сміливість, мужність і стійкість. Якщо ризик і небезпека є непосильними для працівників

ОВС у навчальній обстановці, він, скоріше за все, спасує перед ними і під час вирішення реальних оперативно-службових завдань. Тренування в їх подоланні – одне із завдань психологічного моделювання, і щоб його вирішити, необхідно використовувати будь-які можливості для створення ситуації ризику і небезпеки на заняттях, вчити тверезій оцінці ступеня ризику і небезпеки, не допускати їх перебільшення або применшення. Такі заняття можуть проводитися, наприклад, у таких формах: виконання вправ на висоті, на хитких і вузьких поверхнях, над водою і вогнем; виконання вправ на об'єктах, що рухаються (наприклад, на автомобіні); імітації сильної протидії, яка створює загрозу невиконання завдання і може призвести до психічного зриву, детального відтворення ситуації протидії; імітації застосування правопорушником зброї та інших засобів нападу; «виведення з ладу», «пошкодження» засобів, застосовуваних у повсякденній діяльності працівників ОВС (наприклад, несправні технічні засоби тощо); виконання вправ у темряві, у сутінках, із пов'язаними темною або напівпрозорою пов'язкою очима, в засобах індивідуального захисту; дії за дорученням старшого групи.

Така підготовка працівників ОВС може постійно здійснюватися за місцем служби в рамках службової підготовки. Вирішення цієї проблеми можлива за рахунок організації професійного підходу до цього процесу. Професійну психологічну підготовку з особовим складом повинні здійснювати професійні психологи, які мають досвід роботи у практичних підрозділах ОВС і володіють спеціальними психолого-педагогічними знаннями.

#### **Висновки.**

1. Зміни, що відбуваються останніми роками в усьому світі, змушують деякі розвинені

країни вживати рішучих заходів по боротьбі зі злочинністю. І успішність цієї боротьби багато в чому залежить від людського фактора. На сьогодні відсутня чітка програма професійно-психологічної підготовки працівників спеціальних підрозділів МВС України до виконання діяльності в екстремальних умовах. Ця обставина, а також сучасні реалії розвитку суспільства, що постійно потерпає від злочинних дій правопорушників, обумовлює актуальність і своєчасність цього дослідження.

2. Аналіз сучасних публікацій показав, що автори вкладають у поняття «психологічна готовність» різний зміст. Це пов'язано, на наш погляд, із тим, що застосовуються різні підходи: до розуміння психіки, до розуміння сутності готовності, до дослідження різних видів діяльності.

3. Крім готовності як психічного стану, існує і проявляється готовність як стійка характеристика особистості. Її називають по-різному: підготовленістю, тривалою або стійкою готовністю. Будучи завчасно сформованою, ця готовність є істотною передумовою успішної діяльності. Психологічна готовність до діяльності розвивається й міцніє завдяки озброєнню загальними і професійними знаннями, уміннями та навичками, розвитку професійно важливих якостей працівників ОВС.

У подальших дослідженнях перспективними вбачаються оцінка ефективності наведеної нами програми з формування психологічної стійкості працівників ОВС, яка включає в себе діагностичний, розвивальний та консультативний етапи, а також вивчення засобів моделювання під час різних конкретних ситуацій психологічно напруженої обстановки, наближених до реальних умов.

#### **Список використаних джерел**

1. Корнев О. М. Деякі питання професійно-психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ / О. М. Корнев // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки. – 2004. – № 5. – С. 58–63.
2. Тимченко А. В. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности / А. В. Тимченко, В. Е. Христенко. – Харьков : Одиссей, 2004. – 448 с.
3. Столяренко А. М. Психологическая подготовка личного состава ОВД : учеб. пособие / А. М. Столяренко. – М. : Акад. МВД СССР, 1987. – 70 с.
4. Пуни А. Ц. Проблема личности в психологии спорта : лекция для слушателей фак. повышения квалификации / Авксентий Цезаревич Пуни. – М. : ГЦОЛИФК, 1980. – 28 с.

*Надійшла до редколегії 16.04.2015*

#### **БОНДАРЕНКО Я. Г., КОТЕЛЮХ Н. А., ПЕТЛЕНКО Е. В. ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ РАБОТНИКОВ ОВД К ДЕЙСТВИЯМ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ**

Рассмотрены вопросы формирования состояния готовности работников органов внутренних дел к экстремальным условиям профессиональной деятельности. Проанализированы исследования в области изучения понятий психологической готовности, устойчивости работников

ОВД. Представлена программа по формированию психологической устойчивости работников ОВД, предложены средства моделирования в ходе различных занятий конкретных психологических ситуаций психологически напряжённой обстановки, приближённых к реальным условиям.

**Ключевые слова:** *работник ОВД, психологическая готовность, экстремальная ситуация, психопрофилактика, психологическая устойчивость.*

#### **BONDARENKO Y. H., KOTELIUKH M. O., PETLENKO O. V. FORMATION OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF POLICE OFFICERS TO ACT IN EMERGENCIES**

The issue of forming the state of readiness of police officers to emergencies within professional activity is studied. Research in the field of studying the concepts of psychological readiness is analyzed. It is stated that the state of readiness is crucially stipulated by persistent mental characteristics specific to a particular person, and by specific conditions, where the activities are realized. The works in the field of improving psychological stability as one of the main components of readiness for professional activity are analyzed.

The program of forming psychological stability of police officers is stated; measures of psychological modeling needed in specific psychological situations and in certain psychological tension that is created during different activities close to real conditions, are offered.

The main feature of the proposed program is to develop targeted measures aimed at mastering the complex of special professional knowledge and skills and to develop the necessary personal qualities that determine the level of psychological readiness of police officers in the emergencies.

**Keywords:** *police officer, psychological readiness, extreme situation, psychological prevention, psychological stability.*

УДК [159.923.2:340.143-057.36](477)

#### **І. В. ЖДАНОВА,**

*кандидат психологічних наук, доцент,  
доцент кафедри соціології і психології  
факультету права та масових комунікацій  
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

#### **І. В. ЛАСТОВЕЦЬ,**

*кандидат психологічних наук,  
начальник факультету кримінальної міліції  
Національної академії внутрішніх справ*

### **РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА УМОВА ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ КУРСАНТА ВНЗ МВС**

Розкрито поняття «гармонійний» та «дисгармонійний розвиток», «гармонізація», «рефлексія». Визначено психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС, якими стали мотивація до гармонійного розвитку, суб'єктність особистості, рефлексивність особистості курсанта. Розкрито сутність і психологічний зміст рефлексивності як психологічної умови гармонізації особистісного розвитку курсанта ВНЗ МВС.

**Ключові слова:** *гармонійний розвиток, психологічні умови гармонізації, гармонійна особистість, курсант вищого навчального закладу, рефлексивність.*

Zhdanova, I.V. and Lastovets. I.V. (2015), "Reflexivity as a psychological condition to harmonize personal development of a cadet of a higher educational establishment within the Ministry of Internal Affairs" ["Refleksyvnist yak psykhologichna umova harmonizatsii osobystisnoho rozvytku kursanta VNZ MVS"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 96–101.

**Постановка проблеми.** Соціально-економічні та політичні процеси, що відбуваються у країні, якісно змінюють систему відомчої освіти, ставлять нові завдання у підготовці кваліфікованих кадрів для органів і підрозділів МВС України, спричиняють пошук принципово нових напрямів оптимізації навчання і ви-

ховання міліцейських кадрів, цілеспрямованої професійної підготовки на новому, більш високому рівні. Сучасна парадигма вищої школи спрямована на підготовку не тільки фахівця, висококомпетентного професіонала, але й духовно розвиненої, гармонійної, особистісно зрілої, соціально компетентної особистості.